

Între tradiție și rebeliune: Iudaismul în scrierile lui Franz Kafka

Ana-Blanca Ciocoi-Pop
Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

Abstract:

This paper aims to establish the main coordinates of Franz Kafka's writings from the perspective of the author's Jewish heritage. Kafka had always fought an internal battle between the acceptance of Jewish tradition and a complete break with anything that referred to elements of Jewish mentality. His rebellion against the cultural and religious context he was part of was to a great extent the result of the tumultuous relationship with his father, his rejection of Judaism being mainly a rejection of patriarchy and of the destructive authority of his father. In spite of his apparently distancing from his heritage we can nevertheless identify a strong influence of the Jewish mindset in his novels and short stories, which is proof of the fact that one always returns to that which has either shaped or destroyed one's identity.

Keywords: Kafka; skepticism; Jewish; tradition; thought.

Comparat cu ale nume sonore din literatura sau cultura evreiască, spre exemplu, Elie Wiesel (autor extrem de lesne de citit, dar despre care este extrem de dificil să scrii, din cauza faptului că narațiunea sa este atât de apropiată de realitate, încât interpretarea devine imposibilă, aproape superflună), meritul lui Kafka este implicarea continuă a cititorului în universul literar pe care îl crează. Cititorul lui Kafka este îndemnat, cu fiecare rând în parte, să compare lumea creată de scriitor cu universul personal, conștiința și experiențele proprii, și să analizeze aserțiunile autorului (nu doar să gândească alături de autor, ca în cazul lui Wiesel). Unul dintre aspectele cele mai dificile pentru orice cititor al lui Kafka este a descifra relația complexă dintre originile sale evreiești, care sunt, mai mult sau mai puțin prezente în opera sa. Interesant de menționat ar fi faptul că însuși Kafka nu abordează direct, în nici una dintre operele sale, problema apartenenței sale iudaice. Personajele sale nu sunt evrei, inclusiv operele în sine nu par a fi scrise de un evreu pentru un public cititor exclusiv iudaic. În

cazul lui Kafka, naționalitatea iudaică nu devine modalitate de izolare, de singularizare sau de apartenență auto-impusă la un grup literar ori etnic. El reușește să rămână evreu fără a scrie exclusiv pentru un public evreiesc. Remarcabil este că atât cititorii evrei, cât și cei aparținând altor grupuri etnice, pot citi opera sa cu aceeași plăcere. Chiar dacă cititorul nu are niciun fel de contact cu iudaismul, el se poate identifica lesne cu faptele descrise și le poate conecta cu propria experiență și cu propriul ansamblu emoțional.

Iudaismul lui Kafka a devenit abia în ultimii ani subiectul unor dezbateri aprinse, tocmai datorită faptului că nu este un aspect auto-evident al operei sale, nici nu apare ca un element obsesiv sau deranjant. O comparație cu Elie Wiesel ar putea lămuri mai ușor această situație: Wiesel este un autor evreu care scrie pentru cititori evrei sau persoane interesate de iudaism. În cazul în care niciuna dintre aceste două condiții nu este împlinită, cititorul ar putea avea dificultăți în a surprinde esența operei lui Wiesel. În cazul lui Kafka, lucrurile sunt complet diferite: cititorul poate doar desluși o tentă a iudaismului din autor, sau, cu alte cuvinte, cititorul se identifică mai întâi cu un anumit din Kafka, cu conștiința și mai apoi cu iudaismul.

Numeroase ipostaze ale scepticismului constructiv pot fi identificate în opera lui Kafka. Cu toate că la o primă abordare cititorul ar putea crede că opera este prin definiție expresia pesimismului și a Weltschmerz-ului, se pot identifica ușor elemente care contrazic această teorie. Cu toate acestea, vorbim despre o formă de scepticism constructiv, care este destul de greu de depistat și de perceput. Trebuie reținut, totuși, că autorul pune accentul în mod special pe tristețe și suferință, fără a nega viața sau lumea înconjurătoare. În cele ce urmează, voi încerca să clarific unele dintre aspectele central, ideologiile și preocupările iudaismului și modul în care Kafka abordează acest material, uneori, urmând linii directe tradiționale, dar, cel mai adesea, reinventând și recroind lucrurile, adaptându-le la propriul său profil emoțional.

Deși iudaismul respinge ideea creștină a învierii, el este, iar acesta este unul din multele paradoxuri care îl caracterizează, comunitatea culturală care a trecut prin învieri remarcabile, ridicându-se de nenumărate ori din propria cenușă a suferinței. A învinge toate formele de distrugere, durere și moarte spirituală nu poate fi descris decât în termeni de Înviere a unei comunități umane. Deși nu crede în ideea de înviere, conștiința colectivă iudaică a transformat învierea în baza propriei existențe, identități și particularități. S-ar putea chiar afirma că Iudaismul are la bază învierea, depășirea tuturor degradărilor spirituale, a rănilor și obstacolelor. Totuși, alături de acest cult al învierii se poate observa un alt curent, la fel de puternic, cel al suferinței.

Ideea de suferință a devenit de-a lungul istoriei un concept central de analiză a Iudaismului. Din cele mai vechi timpuri și până astăzi, alături de schimbările politice, acest aspect a marcat în mod decisiv trecutul, prezentul și viitorul evenimentelor. Moștenirea trecutului este adânc înrădăcinată în conștiința și existența spiritual iudaică. În tradiția iudaică, a trăi înseamnă a suferi, iar razele izolate de lumină în întunericul acestei certitudini, nu pot schimba adevărata natură a acestei realități. Cu toate acestea, nu vorbim aici despre un pesimism distructiv, fatalist, în sensul tradițional al cuvântului, ci cu o variațiune a pesimismului, care se supune voinței destinului, fără a pierde, totuși, dragostea pentru viață și lumea înconjurătoare. Suferința este percepută ca parte integrantă a existenței, care este, însă, incapabilă de a stârpi dorința de a trăi, de dezvoltare spirituală și de aspirație către perfecțiune.

Vorbim despre o formă profundă de seninătate manifestată față de realitatea de neschimbat. Deși Iudaismul a avut momentele sale de rebeliune împotriva Dumnezeului lor, pe care l-au pus la îndoială sau l-au negat uneori, el nu promovează acel tip de răzvrătire prometeică existent mai cu seamă în cultura antică grecească. A fi evreu înseamnă a accepta complexitatea vieții, fără a fi perturbat de inevitabilele momente de tristețe sau confuzie. Pentru a atinge acest obiectiv, individual trebuie să păstreze în permanență o perspectivă panoramică asupra vieții și a sensului acesteia. Această filosofie existențială nu are nimic în comun cu fatalismul obișnuit. Pesimismul iudaic nu este nici simplu, nici nu este o formă de înțelegere a destinului prin superstiție. Mai degrabă perspective asupra existenței este definită de voința de a trăi suferința ca modalitatea de a obține o perspectivă mai umană asupra vieții.

În cazul lui Kafka, suferința este rar urmată de înviere. Mai mult de atât, este o formă absurdă și nejustificată de suferință, care, aparent, nu are finalitate. De fapt, această formă de pesimism nu este atât de distructivă pe cât pare: odată ce chinul a luat sfârșit, protagonistul se ridică deasupra nivelului celor din jurul său, prin acceptarea absurdității destinului. Prin urmare, anti-eroii lui Kafka se transformă în profeți care împărtășesc înțelegerea și cunoașterea lor cu cei care sunt încă adânciți în himera unei vieți care are un sens influențabil de către muritorii de rând. Această acceptare a absurdității existențiale duce la o detașare emoțională și intelectuală care îl va scuti de suferințe ulterioare.

O altă formă de scepticism în tradiția iudaică se referă la conceptul vestic de identitate: majoritatea dintre noi ar asocia, conștient sau nu, ideea de "identitate" cu alte concepte, cum ar fi individualitate, hotărâre, determinare, diferențiere sau chiar izolare (auto-impusă). Această asociere

de termeni nu este deloc surprinzătoare sau șocantă în cultura vestică: identitatea, în spațiul nostru cultural, este legată de un individ, de o personalitate bine conturată, care se retrage în mod voit dintr-un grup, fiind în căutarea unei dezvoltări personale. Pentru vestici "a aparține" nu are neapărat o conotație negativă, însă implică un anumit grad de dependență și tocmai această dependență pare să contrazică principiile noțiunii de "identitate". Cei doi termeni, identitate și apartenență, par, deci, a fi contradictorii în cultura vestică: identitatea nu poate coexista cu apartenența, sau, în cazul identității care există între granițele unui anumit grup, această forma a identității va fi limitată și continuu expusă pericolelor pe care le reprezintă influența directă sau indirectă a unui grup.

Astfel, apartenența devine un simbol al slăbiciunii datorată dependenței de alteritate în nevoia de a depăși greutatea propriei vieți. Individul, pe de altă parte, prețuiește avantajele auto-proclamatei sale liberăți. Izolarea auto-impusă îi oferă spațiul necesar pentru propria dezvoltare și îi permite să simtă chiar fericire și împlinire. Individualitatea înseamnă libertate de alegere, independență, absența oricărei restricții sau norme. Apartenența, pe de altă parte, merge mână în mână cu compromisul, regulile, dependența și un grad semnificativ de înțelegere și empatie față de dorințele și nevoile celui alt. Teoretic, suntem liberi. Practic suntem în mod continuu subiecții unei autorități externe, reprezentate de familie, societate sau prieteni. Ne adapăm comportamentul, personalitatea și modul de gândire la mediul înconjurător și devenim pas cu pas parte a unui mecanism despre care nu avem o înțelegere proprie. Cultura vestică se bazează în primul rând pe identitate, și nu pe apartenență.

În acest context ignorăm adesea faptul că identitatea și individualitatea nu trebuie să fie întotdeauna sinonime și că individualitatea ar trebui să stea în relație cu conceptul de apartenență. Identitatea este o noțiune care nu poate fi înțeleasă decât în relație cu tradiția și cu istoria. Până și cele mai puternice personalități sunt ancorate într-o moștenire spirituală și umană comună. Fără apartenență, identitatea nu poate exista. Acesta este principiul care se află la baza vieții sociale și de familie iudaice. Astfel, scepticismul iudaic este direcționat către posibilitatea oricărui individ de a exista în afara granițelor unei comunități. Individul nu poate atinge cunoașterea de sine decât printr-o comparație constantă cu ceilalți. Familia devine un element crucial al personalității membrilor oricărei comunități. Fără baza pusă de familie, individual este doar un amalgam haotic de gânduri și trăiri. Existența nu poate fi definită decât în legătură cu alteritatea. Mai mult de atât, familia oferă protecție membrilor ei, mai cu seamă atunci când aceștia au greșit ori s-au pierdut. Nu este loc de reproșuri, lipsă de încredere sau

dezamăgiri: în familiile iudaice, cei slabi și confuzi sunt sprijiniți. Acesta este unul dintre aspectele prin care Kafka se îndepărtează de punctul de vedere tradițional: în majoritatea scrierilor sale, legăturile familial sunt opreliști în creșterea, dezvoltarea și auto-încrederea personală. Familia, în percepțiunea lui Kafka, nu susține membrii mai slabi ai familie, ci îi supune la presiuni enorme care îi sufoca literalmente cu așteptările lor nerealiste și cu lipsa de înțelegere și afecțiune autentică.

Un alt aspect de importanță crucială este ierarhia familială. Două coordonate trebuie menționate aici în legatură cu tradiția evreiască: ea este dată de Dumnezeu și imuabilă. Tatăl rămâne simbolul suprem al autorității chiar și atunci când a eșuat lamentabil în viață și nu mai este capabil să fie stâlpul de susținere al familiei. De pe patul de moarte, de la masă sau din birou, cererile și ordinele sale rezonează asemenea unor tunete olimpiene. Cuvintele și privirea sa sunt legi nescrise. Chiar și atunci când deciziile sale provoacă decăderea întregii familii, ele nu vor fi niciodată puse sub semnul întrebării ci urmate întocmai. El este materializarea puterii și autorității divine, chiar și atunci când este incapabil să părăsească siguranța și confortul fotoliului său. La fel ca și cele zece porunci, autoritatea sa este dată de Dumnezeu și nu depinde de realizările și meritele sale obiective. În cazul unui eșec întreaga familie îl primește înapoi în sânul ei ca pe un erou care pare cu atât mai demn de admirație și curajos cu cât a pierdut lupta și se întoarce la căminul său rănit. O nenorocire nu face decât să amplifice imaginea sa de martir, simbolul luptei umane eterne împotriva propriului destin. Acest aspect este neschimbat în scrierile lui Kafka, autorul dorind astfel să sublinieze caracterul distructiv al acestei tradiții. Relația complicată și terifiantă pe care Kafka a avut-o cu tatăl său poate fi un alt motiv pentru care el alege să zugrăvească tații ca indivizi cruzi, ca tiran lipsiți de compasiune.

Relațiile familiale în lumea evreiască nu se extind doar la rudele apropiate, ci la întreaga comunitate, la vecini, comercianți, figuri importante (rabinul, doctorul, bătrânii, înțelepții) – în orașe mici și sate practic la întreaga populație. Problemele vecinului de vizavi sunt dezbătute cu același patos ca și cele proprii, reușitele copilului unor cunoștințe este la fel de important ca cel al propriilor copii (la Elie Wiesel chiar și bețivul satului, hoinărind străzile la miezul nopții, e inclus în aceste 'legături de familie'). Astfel, termenii precum comunitate și familie devin aproape sinonime, în consecință individul având nevoie atât de aprobarea familiei cât și a comunității pentru a se simți împlinit și liniștit. Izolarea nu îi poate aduce niciodată pacea interioară. Fiecare are nevoie de aprobarea celor mulți pentru fiecare pas și fiecare decizie. Excluderea din comunitate este

sinonimă cu pierderea identității. La fel ca și în cazul legăturilor de familie, Kafka are o viziune sceptică asupra rolului benefic al comunității în dezvoltarea individuală: la fel ca și familia, comunitatea e o sursă de anxietate pentru individ care trebuie să se conformeze cerințelor, adesea absurde, ale acestora, cu care nu se poate identifica.

Iudaismul este o comunitate și o doctrină religioasă și culturală caracterizată de un puternic instinct de supraviețuire și de un proces continuu de renaștere spirituală. Aceste două aspecte sunt orientate către viitor. Cu toate acestea însă, iudaismul înseamnă și o relaționare permanentă și puternică, cu trecutul, memoria și rememorarea fiind în acest context un imperativ de ordin moral, o lege nescrisă care trebuie urmată de orice evreu practicant. Individul are o datorie morală față de morți, față de cei ce fac parte din trecut, chiar dacă aceasta înseamnă pierderea legăturii cu prezentul și existența exclusivă în spațiul trecutului. Acest proces continuu de relaționare a prezentului la trecut aduce cu sine și o comparație mai mult sau mai puțin conștientă care întotdeauna face prezentul să apară într-o lumină sumbră. Trecutul devine un tărâm mitologic, un spațiu al armoniei, al luminii și al iluziei perfecțiunii. Prezentul pe de altă parte oferă o imagine fragmentară și este caracterizat de un sentiment cvasi-constant de criză, de haos.

În acest context individul întâmpină viitorul cu scepticism, în niciun caz cu speranța unei evoluții spre bine. Trecutul este singura sursă de stabilitate și certitudine într-o lume care i-a răpit individului orice sentiment de siguranță. Trecutul e de nechimbat și nu oferă surprize neplăcute. Este singurul lucru, în afara propriei conștiințe, ce poate fi cunoscut și analizat în mod obiectiv. La fel cum familia și legăturile sociale oferă un grad înalt de certitudine în contextul mundanului, trecutul e un izvor de pace interioară și echilibru. În rădăcinarea în trecut este parte integrantă a fiecărui individ, oferind siguranță nu doar pe axa temporală ci și pe cea spațială a existenței, și este punctul de plecare pentru tradiții, valori și legi care au efect atât asupra prezentului cât și asupra trecutului. Trecutul îi permite individului să își dezvolte încrederea în sine și oferă baza morală și etică necesară pentru fapte prezente și viitoare. Evreul are obligația morală de a nu uita niciodată.

Viața individului devine astfel un monument viu ridicat în cinstea celor ce nu mai sunt. Fiecare trăiește doar pentru a continua povestea spusă de toți ceilalți înaintea sa. Dacă individul s-ar concentra exclusiv pe prezent și viitor acest lucru l-ar face incapabil să preia rolul de povestitor, pentru că ar pierde legătura cu începutul poveștii, element crucial pentru dezvoltarea narativă ulterioară. Legătura cu începuturile e vitală pentru continuarea poveștii și crearea continuității. Această poveste nu are personaje principale

și secundare - fiecare devine autorul propriei sale biografii și a biografiei celorlalți, fiind ceea ce cei dinaintea lui au fost deja și ceea ce cei din viitor vor fi. Viața devine astfel o simfonie de voci, povești, confesiuni și perspective. Fiecare dorește să fie auzit, să clădească o punte către începuturile și către sfârșitul acestui basm fantastic, și toate acestea doar pentru a fi într-o zi ei înșiși parte a trecutului.

Un alt aspect al iudaismului prezent în scrierile lui Kafka este antonimia între judecata plină de compasiune a divinității și sentimentul distructiv al vinei prezent în conștiința evreiască. Acest sentiment de vinovăție trebuie văzut în strânsă legătură cu crezul în forța destinului. Suferința trebuie acceptată cu seninătate, deoarece este consecință directă a vinei personale. La ce anume se referă termenul 'vină' în contexte diferite nu e teribil de important. Adesea termenul este ambiguu și nu neapărat relaționat cu un fapt obiectiv. În scrierile lui Kafka vinovatul este întotdeauna pe deplin conștient de vina sa, își așteaptă pedeapsa cu pasivitate, dar nu află niciodată pentru ce este de fapt pedepsit. Josef K, protagonistul *Procesului*, încearcă disperat pe parcursul întregii narațiuni să afle de ce este acuzat, de ce se poartă un proces împotriva lui, de ce i-au fost confiscate bunurile, doar pentru a afla în final, după pronunțarea sentinței, că motivul nu este important. În povestirea *În colonia penală*, victimele torturate ale sistemului sunt declarate vinovate în baza unei simple suspiciuni sau bănuieli, fără a avea măcar șansa la un proces. Acceptarea senină a acestei vine obscure și pedeapsa care rezultă din această acceptare nu sunt influențate de faptul că acuzatul nu va afla probabil niciodată ce delict a comis. Trebuie notat și faptul că acest complex al vinei și pedepsei nu implică existența unei divinități crude și răzbunătoare. Suferința umană nu este produsul răzbunării divine, ci mai degrabă a unui șablon prestabilit în baza căruia funcționează universul.

Ideea că un individ poate comite un păcat fără să știe măcar, este prezentă în Vechiul Testament. Aici conceptul de vină este strâns legat de cel al moralității și sfințeniei. Existența vinei obiective nu depinde de existența unei greșeli sau abateri la nivel personal. "Dacă un individ păcătuiește și făptuiește ceva ce Yahweh a poruncit că nu trebuie făptuit, chiar dacă nu știe acest lucru, este vinovat și va suporta consecințele faptelor sale (Leviticus 5:17). Simpla atingere a corpului unui animal impur este considerată păcat, chiar dacă credinciosul nu știa de existența acestei reguli (Leviticus 5:2-3). Legea a fost încălcată și armonia și echilibrul inițial trebuie restabilite. În Vechiul Testament conceptul responsabilității individuale este adesea absent când vine vorba de asumarea vinei. Un preot poate păcătui pentru a aduce păcatul asupra poporului său (Leviticus 4:3) iar greșeala unui singur om

poate cufunda întreaga națiune în păcat (Deuteronom 24:4). Chiar și atunci când vinovatul este identificat fără urmă de dubiu, familia, copiii și chiar și animalele sale trebuie să poarte vina lui, chiar dacă nu există vreo dovadă a participării lor în transgresiune. În acest context conceptul complex al păcatului și al vinei nu este prezent deoarece ideea de vină individuală nu era încă dezvoltată în momentul scrierii Vechiului Testament. Individul Vechiului Testament este încă încorporat complet clanului și națiunii.

Bibliografie

Brod, Max. *Franz Kafka, a Biography* (transl. Humphreys Roberts and Richard Winston), Schocken Books: 1960.

Doerry, Martin. *Mein verwundetes Herz – Das Leben der Lilli Jahn 1900-1944*. DVA: 2002.

Kafka, Franz. *Samtliche Erzählungen*. Ed. Paul Raabe. Frankfurt a.M., Fischer: 1970.

_____. *The Diaries (1910-1923)*. The Diaries of Franz Kafka. 12.05.2008 la <http://www.metameat.net/kafka/index.php?en>

Wiesel, Elie. ... *și marea nu se umple (Memorii II)*. Ed. Hasefer: 2000.